

ben «Pupi Estensis»-nek olvasnánk ki, hanem «Nicolaus pupiësis — çpsit» azaz Nicolaus Pupiensis scripsit. E másoló jelzetlen kezeírása egyébként még egy bécsi codexben, az *Asconius Pedianus*ban (Cod. lat. 152) is megtalálható.

A Corvina története szempontjából oly jelentős, hogy mit tudunk az egyes darabok későbbi sorsáról, hogy az adatokat a legnagyobb gondossággal kell összeállítani. HEVESY könyve e tekintetben sem eléggé megbízható, noha minden leíró jegyzék főkövetelménye a pontosság. S ép így a komoly tudományos munka érdekei s a lelkiismeretes munkának kijáró tisztelet megkívánják, hogy efféle kiadványok irodalmi jegyzetei is hibátlanok legyenek. Ilyen bosszantó sajtóhiba pl., mely most már 13 év óta tapad HEVESY munkáihoz, MAZZATINTI nevének Mazzantintire való következetes elferdítése.

Zavarja a Corvin-codexek ismerőjét az is, hogy a bécsi *Antifonale* (n° 105) 10. lapjának képe fordítva van nyomva. Ilyen nyomdai tévedés esetében s kivált ilyen pompás kiadványban érdemes a képet újra elkészíttetni.

Ezekben mutattam rá HEVESY művének némely, főleg bibliográfiai hiányaira vagy tárgyi tévedéseire; e hiányok pótlása s e tévedések helyreigazítása fontos érdeke a Corvin-kutatás munkájának. Hozzászólásaimmal is e nagy érdeket kívántam szolgálni. Egyébiránt HEVESY munkája érdemes fáradozás terméke és becses gyarapodása a MÁTYÁS király könyvtárával foglalkozó irodalomnak. HOFFMANN EDITH.

Leroquais V., Abbé: *Les sacramentaires et les missels manuscrits des bibliothèques publiques de France*. Paris, 1924, szerző kiadása. 2° Tome I.: XLVIII, 364 l, Tome II.: 384 l. Tome III.: 425, (3) l. Planches XII l. 125. tábla.

MARTÉNE, MABILLON vagy a mult századi DELISLE nyomdokain haladva, a francia szertartás történet tudománya újabb nagyszabású publikációval gazdagította a tudományt.

E publikáció szerzője, LEROQUAIS abbé, biztosan kitűzött céllal, szabatosan kijelölt területet dolgozott fel. Célja volt katalógusát adni a rancia nyilvános könyvtárak misekönyveinek s ezzel szemlélhetővé tenni azt, hogy hogyan alakult ki a francia mise-szertartáskönyvekből az újkori állandó liber missalis. Munkája kiterjed az összes francia nyilvános könyvtárakra, úgy hogy a francia szertartástörténetre csaknem teljesnek mondható. Mint a bevezetésben maga mondja, olyan katalo-

gust akart adni Franciaországból, amelyent EBNER állított össze Olaszországból, okulva természetesen ennek fő hiányán, hogy t. i. EBNER az általa ismertetett kéziratok egyharmadát másodkézből volt kénytelen leírni. LEROQUAIS a katalogusban foglalt mind a 914 misekönyvet személyesen tanulmányozta át s bár természetesen a nagyterjedelmű idevágó irodalmat is teljesen fölhasználta, minden egyes darabot újból átvizsgált, a már kiadottakat részletesebben s ahol hibákat talált, helyesebben írta át, úgy hogy a DELISLE-nél, MURATORI-nál, a Henry Bradshaw-Society sorozatában, vagy egybeült már megtalálható kéziratok is saját meghatározásainak tekinthetők.

Hosszabb bevezetés után 3 ívrét kötetben az egyes darabok időrendbe sorolt leírásai foglaltatnak a VII-ik századtól a XV-ik végéig, az utolsó kötetben pedig 125 táblán az érdekesebb illusztrációk facsimiléi.

A bevezetésben LEROQUAIS mindenekelőtt tisztázza a misekönyv fogalmának fejlődését a középkor folyamán. Az újkori misekönyvnek — mint ismeretes — a XIII. század előtt háromfajta szertartáskönyv felelt meg: a sacramentarium, az epistolarium vagy evangeliarium, (máshol lectionarium vagy comes) s az antiphonale, később graduale. Az első tartalmazta a mise állandó és változó imáit, melyeket a pap mondott s ez adta az utasítást, a szentmiseáldozat végzésére. A második tartalmazta a biblikus olvasmányokat, melyeket nagymisén az assistáló papság olvas, míg az antiphonale az énekeket írta elő a kórus számára. Ez a három — más területeken más neveken is szereplő — kéziratfaj a XI. századtól kezdve lassanként egybeolvad s a XIII. században a «liber missalis»-szá egyesül, mely ettől az időtől kezdve úgyszólván egyedüli szertartáskönyve a misének. A megmaradt és Leroquais által leírt francia misekönyvek tartalmilag a Meroving-kori ú. n. gallican, vagyis — minthogy akkor még a nemzeti egyházak meglehetősen függetlenek Rómától — a nyugati frank birodalomban szokásos, I. GELASIUS pápára visszavezetett liturgiára mennek vissza, mely idők folyamán — különösen mióta Nagy KÁROLY I. HADRIÁNUSTÓL kért szertartáskönyv mintát — a római, Nagy SZENT GERGELYRE visszavezetett liturgia hatása sőt uralma alá került. E rövid, de igen szemléletes szertartástörténeti vázlat után Leroquais előadja azt a módszert, mellyel ő a vizsgálata tárgyát tevő kéziratok meghatározását: korának és tulajdonosának megállapítását végezte. Ezt ő a liturgia sajátos módszerének nevezi, mely azonban ismeretes minden középkori szertartáskönyvekkel foglalkozó történész vagy philologus előtt, a saját szaktudománya methodusából. Felbecsülhetetlen értéke azonban LEROQUAIS

liturgiai módszerének, hogy a liturgikus könyvek meghatározása és külső története körül felmerülhető úgyszólván minden kérdés megoldására gyakorlati, katalógusából merített példákkal illusztrált eszközt nyújt. Nem az eljárások újak, amelyeket leír, hanem teljesnek nevezhető összeállításuk. Aki középkori misekönyvvel foglalkozik, Leroquais útmutatásait követve, munkáját erősen redukálja azzal, hogy együtt kapja a mondhatni összes eszközöket, melyeket csak a speciális esetekre kell alkalmaznia. Természetesen egészen individuális tulajdonságok mindenütt merülhetnek fel, ahogy LEROQUAIS eljárásaiban is vannak csakis Franciaországra érvényes részletek.

LEROQUAIS a bevezetésben sorra veszi a misekönyv egyes részeit s mindegyiknél felsorolja azokat a tulajdonságokat, melyekből az általa kitűzött célokra: a könyv idejének és tulajdonosának meghatározására következtetést vonni lehet. Kezdi a misekönyv élén álló *naplárón*, hol a szentek nevei szolgálnak útmutatásul a kézirat korára, ahogy a lectiok száma vagy az esetleg megmaradt könyvcím a tulajdonosra. Korhatározók a nekrologok is. Következik a misekönyv e szempontból egyik legfontosabb része, a nagyhét, melynek a pápáért, császáráért, királyért és püspökért mondott nagypénteki és nagyszombati imái, neveket vagy siglakat tartalmaznak. Szintúgy értékes adatokat tartalmaz a nagyszombati litánia a szentek felsorolásával.

A canonban apróbb meghatározási eszközök találhatók, míg a pünkösd utáni vasárnapokon az epistola és evangélium közt énekelt alleluja egyike a legfontosabb helymeghatározóknak. A «*proprium sanctorum*» rész úgy a kézirat idejére, mint a tulajdonos egyházra egyaránt a legbiztosabb útmutatók egyike. A legnagyobb szerepet e kor- és helymeghatározó adatokban a szentek játsszák. Ezért állandóan szem előtt kell tartani azt is, hogy a szenteket nem minden egyházmegye vette fel misekönyveibe azonnal szenttéavatásuk után, hanem egyházmegyék, kolostorok és országok szerint változó, olykor meglehetősen nagy időközökben. A «*commune sanctorum*» mit sem nyújt, ellenben a fogadalmi (*votiv*) misék igen érdekesekek, szintúgy a sok misekönyv végén szereplő utolsó kenet litániája.

Ezek azok a helyek és tulajdonságok, amik e könyv szövegében azok meghatározására szolgálnak. Felhívja ezután LEROQUAIS a figyelmet a kéziratokban található bejegyzésekre, elsősorban a tulajdonos címerére, az ezzel szemben követendő eljárásra és a neumákra. Foglalkozik ezután a misekönyvek illusztrációival, végül a könyvtárak kézirat-katalógusaival.

Az egyes darabok leírásaira nem terjeszkedem ki, de kiemelem mintaszerű pontosságukat és részletességüket.

Nemcsak a nagy gonddal — valóban a Maurinusok, vagy a XVIII. századi magyar jezsuiták fanatikus buzgalmával — összeállított katalogus, hanem épügy a fentebb ismertetett útmutatások adják LEROQUAIS kiadványának rendkívüli becsét. Levonva a csak francia misekönyvekre alkalmazható speciális tulajdonságokat, Leroquais tanulságainak legnagyobb részét minden középkori misekönyvvel foglalkozó kutató felhasználhatja.

BARTONIEK EMMA.

Móra Ferenc: *Somogyi Károly emlékezete.* Szeged, 1923.
Bartos Lipót könyvnyomdája. 8. r. 18 l.

Ez a kis füzet MÓRA Ferencnek, a szegedi Somogyi-könyvtár igazgatójának emlékbeszédét tartalmazza, melyet a szegedi múzeumbarátok 1913. júniusi összefövetelén könyvtára alapítójáról tartott. SOMOGYI CSIZMAZIA Károly 1811-ben született Tiszaföldvárrott. Kálvinista édesapja, művelt ügyvéd, katolikus feleségére és leánygyermekeire való tekintettel katholizált s akkor 9 éves fiát is magával hozta. A gyermek, vallásos hajlamait követve, papi pályára lép, 1834-ben szentelik föl, 1841-ben esztergomi tanár, majd intranzigens katolikus szellemben a *Religio és Nevelés* nagytudományú szerkesztője, ki kemény harcokat vív a protestáns racionalizmus ellen. Följebbvalói nem nézték jó szemmel özéleti működését, mellőzték a nagyváradi kanonokságnál, noha a helytartótanács őt ajánlotta. A szabadságharc alatt Vácott nyomdát vásárolt, kath. lapokat szerkesztett, miért azután Haynau alatt néhány hónapra börtönbe is került, de 1850-ben már primási könyvtáros lett, 1851-ben pedig a Szent-István-Társulat aligazgatója, később igazgatója. Működésének elismeréséül az Akadémia tagjává választotta, egyházi pályáján pedig egymásután a kanonoki, címzetes apáti, főszékesegyházi főesperesi méltóságokat nyerte el. Báró EÖTVÖS József és KEMÉNY Zsigmond, kik barátai voltak, már-már benne látták a jövő esztergomi érseket, de meg nem alkuvó kemény egyénisége folytán még a püspökséget sem nyerhette el. De nem is érdekelte őt a világ zaja, visszahúzódott Pest legcsöndesebb városrészében, a Márton-utcában levő lakásába, könyvei közé, melyeket nemcsak összegyűjtött, de rendkívüli lelkiismeretességgel el is olvasott, telejegyezvén a könyvek margóját kritikai észrevételeivel. Európa minden kultúrnyelvén olvasott és valódi polyhistori sokoldalúsággal minden érdekelte. «Egész életemet jelenti